

ЯК РОСІЯ ОТРУЮЄ СВІДОМІСТЬ ДІТЕЙ У КРИМУ

→ 3

ЛАСІ ШМАТКИ КРИМУ, АБО ДИКА «ПРИВАТИЗАЦІЯ»

→ 4

№ 14
2021

КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА
УКРАЇНСЬКА
ГАЗЕТА

літературно-художня, публіцистична

ХТО І ДЕ ПОНЕСЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКСПРОПРІЙОВАНІ ПРОМИСЛОВІ ОБ'ЄКТИ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ?

НАГОЛОС

«Приватбанк», аеропорт «Бельбек», «Масандра», «Гліцинія» і «Коктебель», «Море» та «Залив», «Корал», «СЕЛМА», Севастопольський морський завод та багато інших. Жертвами російської окупації Кримського півострова від початку були індустриальні об'єкти, які належали Україні або її громадянам. Тепер вони один за одним йдуть з-під молотка за ціною, далеко нижчою за ринкову, на аукціонах прямісінько в руки наближених до президента держави-агресорки осіб всупереч нормам міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, сприяючи милітаризації та зміні демографічного складу населення території.

Катерина РАШЕВСЬКА,
юрист Регіонального центру прав людини

Питання щодо покарання Російської Федерації за подібні дії не виникає: як окупційна держава вона нести відповідальність згідно зі статтею 147 Женевської конвенції про захист прав цивільного населення під час війни, а її найвищі посадові особи – відповідно до п. 2 (а) статті 8 Римського

Санаторний комплекс «Дюльбер» Управління справами Верховної Ради України, м. Ялта, площа 22,34 га, колишній князівський палац, у 2018 році проданий за 702,7 млн руб. Фото з архіву BlackSeaNews.

статуту Міжнародного кримінального суду. Окрім того, українські підприємства одне за одним уже отримують рішення на свою користь, а отже, й можливість компенсації з боку РФ, від міжнародних комерційних та інвестиційних арбітражів. Для приватних компаній існує також можливість оскарження дій Росії всупереч статті 1 Протоколу I до Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод в Європейському суді з прав людини. Однак, чи передбачає міжнародне право вендету для російських юридичних осіб, головних бенефіціарів незаконної експропріації?

Можна навести декілька можливих схем участі приватних осіб у розкраданні майна на окупованих територіях:

1. Безпосереднє привласнення шляхом співпраці з окупаційною адміністрацією. Класичним історичним прикладом такого сценарію є діяльність «Континентальної нафтової компанії»

Вальтера Функа під час Другої світової війни, яка під крилом німецької армії експлуатувала ресурси із захоплених свердловин. І попри те, що, за свідченнями Функа, видобуток відбувався за дорученням німецького керівництва, військовий трибунал у Нюрнберзі одногослоно вирішив, що це воєнний злочин, за який згодом Функа було притягнуто до відповідальності.

2. Привласнення та використання з дозволу окупаційної влади. Ілюстрацією даної схеми може бути справа Пола Плейгера, очільника гірничо-металургійного комбінату East Inc., якого було визнано винним у розкраданні вугілля з польських шахт відповідно до рішення американського військового трибуналу в Нюрнберзі.

3. Захоплення майна шляхом використання загальної ситуації беззаконня й незахищеності. Під час збройних конфліктів приватні особи та корпорації часто отримують переваги від без-

порадного становища громадян або держави в цілому, скуповуючи їхнє майно за ціною, нижчою, аніж ринкова, а також порушуючи умови укладених договорів. Наприклад, Ліберійська комісія з питань правди та примирення розглядала справу однієї іноземної компанії, яка протягом трьох років конфлікту здійснювала вирубку лісів поза обсягом та площею, обумовленими в концесійній угоді. При цьому Світовий банк дійшов висновку, що таке порушення, як і «непряма експропріація», було звичайною практикою під час збройного конфлікту.

У розглянутих прикладах за дії юридичних осіб відповідальність згідно з нормами міжнародного права несли їхні керівники або власники. Така ситуація характерна для більшості держав, законодавство яких передбачає заходи кримінального характеру для юридичних осіб у зв'язку зі скоєнням міжнародного злочину чи злочину міжнародного харак-

теру. Україна також дотримується цієї моделі (ст. 963 КК України). При цьому юридична особа не є суб'єктом злочину, ним залишається виключно фізична особа, яка діє від її імені та в її інтересах. І хоча подібне положення в Кримінальному кодексі вже є значним кроком уперед (його, наприклад, не містить відповідне законодавство Російської Федерації), однак у контексті найтяжчих міжнародних злочинів виникає низка питань:

– як застосовувати заходи кримінального характеру до тих юридичних осіб, які мають складну й розгалужену структуру менеджменту (простіше кажучи, коли незрозуміло, хто конкретно здійснює дії від її імені та в її інтересах) або які є «маріонетковими» компаніями (наприклад, справжнього покупця пансіонату «Гліцинія» вдалося ідентифікувати лише після ретельного журналістського розслідування)?

– чи достатньо покарати одну або кількох фізичних осіб за дії юридичної особи, які є більш масштабними та завдають значно більшої шкоди, і чи буде вагомим стримувальним фактором таке покарання (наприклад, притягнення до відповідальності лише очільника підприємства, що здійснювало масовий продаж мачете хути Теонесте Багасорі в активну фазу геноциду в Руанді)?

– як притягти до відповідальності осіб, які ухвалюють рішення від імені юридичної особи, а не фактичного винуватця одного епізоду, або особу, яка готова взяти за нього відповідальність?

→ 2

ХТО І ДЕ ПОНЕСЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКСПРОПРІЙОВАНІ ПРОМИСЛОВІ ОБ'ЄКТИ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ?

→ 1 НАГОЛОС

На сьогодні ані національне, ані міжнародне право не дають єдиної відповіді на всі ці запитання: державна практика варіюється від визнання юридичних осіб суб'єктом відповідальності за окремі міжнародні злочини (воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид або агресія), як, наприклад, в Еквадорі, до невиконання юридичних осіб суб'єктом будь-яких злочинів, як, зокрема, в Російській Федерації.

У першому разі достатньо встановити відповідальність підприємства незалежно від того, чи можна ідентифікувати окрему винну особу. До того ж відсутність будь-якої персональної вини не обов'язково буде виключати притягнення до відповідальності підприємства в цілому. Відповідальність підприємства має кумулятивний характер і не виключається відповідальністю окремого посадовця, що є достатнім стримувальним фактором.

У другому разі проблема має теоретичний характер, здебільшого для держав Європи, адже кримінальна відповідальність юридичних осіб не відповідає принципам особистої і винної поведінки. Як можна приписати вину чи необережність юридичній особі (ще складніше буде ідентифікувати *dolus specialis* – обов'язковий елемент злочину геноциду (спеціальний умисел, спрямований на винищення однієї з визначених груп)? Кого конкретно притягувати до відповідальності, якщо не існує чіткого визначення термінів «юридична особа» та «транснаціональна корпорація»?

Останнє питання заганає в глухий кут і міжнародне право, яке на сьогодні не визнає правосуб'єктності юридичних осіб (на практиці це означає, що вони не можуть бути притягнені до відповідальності ані в міжнародних судових, зокрема в Міжнародному суді ООН, Міжнародному центрі з врегулювання інвестиційних спорів, Європейському суді з прав людини, Міжнародному кримінальному суді, ані в квазісудових установах (КПЛ ООН)). Міжнародна кримінальна відповідальність юридичних осіб до цього часу не була передбачена ні в статутах Міжнародного кримінального трибуналу

ЩО ТАКЕ МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД?

ЮРИСДИКЦІЯ СУДУ ОБМЕЖУЄТЬСЯ НАЙБІЛЬШ СЕРЬОЗНИМИ, ЗУМИСНИМИ, СИСТЕМАТИЧНИМИ АБО ШИРОКОМАСШТАБНИМИ ЗЛОЧИНАМИ

ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ*

ГЕНОЦИД

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

В Україні Amnesty International зафіксувала, що обидві сторони конфлікту вчиняли потенційні воєнні злочини, зокрема застосовували тортури та жорстоко поводитися з полоненими, вчиняли позасудові страти

*МОЖЕ УВІЙТИ ДО ЮРИСДИКЦІЇ СУДУ ПІСЛЯ ГОЛОСУВАННЯ АСАМБЛЕЇ КРАЇН - УЧАСНИЦЬ У 2017 РОЦІ

ФОТО З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ

з колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу з колишньої Руанди, ні Спеціальних судів та колегій по Сьєрра-Леоне, Камбоджі, Східному Тимору, Сенегалу. А коли й фігурувала в них (у разі Статуту Нюрнберзького трибуналу і відповідно Закону Контрольної Ради № 10), покарання несли тільки фізичні особи, що значною мірою пояснюється споможністю ідентифікувати останніх усередині ХХ століття.

Відповідальність юридичних осіб за міжнародні злочини була «яблуком розбрату» і під час підготовки Кодексу злочинів проти миру й безпеки людства, який згодом трансформувався в Римський статут. Так, проект Фонду зі створення Міжнародного кримінального суду передбачав таку відповідальність. Однак уже в 1950-х рр. комітети ООН з міжнародної кримінальної юстиції завершили будь-які дискусії з даного питання через різну відповідь на нього в національних

законодавствах із застереженням, що така відповідальність не виключається ані в теорії, ані в практиці. Втім, кінцевий варіант Римського статуту в статті 25 передбачає, що Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію виключно щодо фізичних осіб.

Не передбачається відповідальність юридичних осіб за міжнародні злочини й злочини міжнародного характеру також у низці міжнародних договорів: Конвенції про запобігання злочину геноциду й покарання за нього, Женевських конвенцій 1949 року, Конвенції проти катувань й інших жорстоких, нелюдських та принижувальних видів поводження й покарань, Міжнародній конвенції для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень тощо. Що, втім, не виключає можливість встановлення кримінальної відповідальності за такі діяння в національному законодавстві окремими державами.

Однак міжнародне право не стоїть на місці. Юридичні осо-

би перетворилися на потужних гравців, здатних не лише брати участь у міжнародних правотворчих процесах, але й контролювати цілі держави. Їхні комерційні інтереси часто йдуть врозріз із забезпеченням прав людини і стають причиною, якщо не початку, то точно продовження збройних конфліктів (наприклад, незаконна торгівля колтаном, золотом, діамантами та міддю підтримує бойові дії в Демократичній Республіці Конго, а незаконна експропріація майна в Криму змінює демографічний склад населення півострова). При цьому ще в 1929 році під час Міжнародного конгресу з кримінального права в Бухаресті висловлювалися думки з приводу кримінальної відповідальності юридичних осіб, а надалі рекомендації щодо закріплення цього інституту надавали Європейський комітет з проблем злочинності, Конгрес ООН із запобігання злочинності й поведення зі злочинцями, Комітет Міністрів Ради Європи.

Після внесення поправок до Статуту Африканського суду з прав людини в 2014 році останній отримав юрисдикцію щодо юридичних осіб за скоєння міжнародних злочинів. Окрім того, хоча Статут Спеціального трибуналу по Лівану не передбачав відповідальності юридичних осіб, у тому ж 2014 році Апеляційна палата Трибуналу вирішила, що має відповідну юрисдикцію.

Цікаво, що низка договорів у сфері транснаціонального кримінального права стосується також відповідальності юридичних осіб за міжнародні злочини і злочини міжнародного характеру: Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього, Факультативний протокол 2000 року до Конвенції про права дитини, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (до речі, саме порушень останньої частково стосується скарга України проти Росії в МС ООН), Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Ба більше, відповідальність юридичних осіб також передбачена проектом Конвенції ООН про запобігання та покарання злочинів проти людяності (ст. 6), хоча її положення є доволі гнучкими, що стосується їхнього відображення в національному законодавстві.

Що ж? Де і чи можна буде взагалі притягнути до відповідаль-

Що ж? Де і чи можна буде взагалі притягнути до відповідальності, наприклад, Зеленодольський суднобудівний завод, який разом із «самообороною Криму» брав участь у захопленні суднобудівного заводу «Залив»? Або ж порт «Кавказ», який забезпечував будівництво Керченського мосту та перевезення до Криму заборонених, зокрема військових, вантажів? Чи, може, компанію наближеного до Путіна Юрія Ковальчука «Південний проект» буде легше притягнути до відповідальності за «купівлю» «Масандри», «Нового Світу» й «Гліцинії»?

ності, наприклад, Зеленодольський суднобудівний завод, який разом із «самообороною Криму» брав участь у захопленні суднобудівного заводу «Залив»? Або ж порт «Кавказ», який забезпечував будівництво Керченського мосту та перевезення до Криму заборонених, зокрема військових, вантажів? Чи, може, компанію наближеного до Путіна Юрія Ковальчука «Південний проект» буде легше притягнути до відповідальності за «купівлю» «Масандри», «Нового Світу» й «Гліцинії»?

З огляду на відсутність у російському кримінальному законодавстві відповідних положень, а також враховуючи загальну «ефективність» судових процесів у даній державі, в окупаційних судах цього зробити не вдасться (хоча в такому разі захистити право власності й отримати компенсацію можна буде в ЄСПЛ). Недоступним також є механізм міжнародного комерційного арбітражу, оскільки останній передбачає наявність арбітражного застереження, яке з загарбаними українськими підприємствами ніхто укласти не буде. Не притягнеш до відповідальності юридичних осіб і в МКС (хоча за воєнні злочини проти власності з погляду на звітні Офісу прокурора будуть нести відповідальність російські високопосадовці). Рішення МС ООН щодо порушення Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму стосуватиметься Донбасу. То, можливо, необхідно створити Спеціальний міжнародний трибунал, наділивши його відповідною юрисдикцією? Питання відкрите.

ЯК РОСІЯ ОТРУЮЄ СВІДОМІСТЬ ДІТЕЙ У КРИМУ

НА ЧАСІ

Продовження

У списку, складеному владою та громадськими об'єднаннями, – 12 осіб: від так званих кримських міністрів освіти до вчителів шкіл. Серед них – «ексміністерка освіти, науки і молоді Республіки Крим» **Наталія Гончарова** та **Валентина Лаврик** (чинна «міністерка освіти»), «начальник Управління освіти адміністрації м. Ялти» **Ренард Кутковський**, «директорка департаменту освіти і науки м. Севастополя» **Олена Богомолова** та інші. Проаналізуємо, як здійснюють мілітаризацію окремі з вищезазначених осіб.

Ольга ГЕРАСИМЧУК

ХТО ВОНИ – МІЛІТАРИЗАТОРИ ДІТЕЙ?

Ірина Ключева – так звана «уповноважена з прав дитини в Республіці Крим» також є у списку. Вона народилася 1966 року в місті Шепетівка Хмельницької області. Навчалась у Харківському державному університеті ім. Горького, у 2007 році закінчила Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України. З червня до вересня 2014 року обіймала посаду голови Комісії так званої «Державної Ради Республіки Крим» у справах біженців зі статусом постійної комісії. А 22 вересня 2014 року була призначена на посаду «уповноваженого з прав дитини в Республіці Крим».

Виконуючи свої посадові обов'язки в окупаційних органах влади, замість захисту прав дитини долучилась до проведення політики мілітаризації

дітей та сприяння поширенню так званих військово-патріотичних рухів держави-окупанта. Ключева активно з'являється та висвітлює заходи, що стосуються співпраці між організаціями, які здійснюють мілітаризацію дітей у Криму.

На думку Ірини Ключевої, «сьогодні багато говориться про необхідність створення умов для військово-патріотичного виховання дітей, але мало де це реалізовано на практиці, позитивним прикладом можна назвати роботу клубу «Ратники Русі». Члени клубу вже сьогодні проводять з учнями шкіл заняття з рукопашного бою, акробатики, військово-прикладних дисциплін. Хлопці, які займаються в секціях, не тільки зміцнюють спортивні навички, що знадобляться в житті, але і формують свій характер».

Наталія Трещева, директор так званої «муніципальної бюджетної освітньої установи «Школа-гімназія № 10 ім. Е.К. Покровського» у Сімферополі. Заслужений учитель України, переможець конкурсу «Учитель року-2008» у номінації «Біологія», переможець Кримського

республіканського конкурсу на кращий науково-методичний посібник у 2012 році.

Посаду директора школи обіймає з 2013 року. З 2016 р. розпочала активну роботу над запровадженням у школі перших у тимчасово окупованому Криму «казачих» класів. Особливістю таких класів є постійне носіння учнями (юнаками) військової форми (характерної для російських козачих формувань) та виховання на основі православної віри та любові до Росії. У 2016 році до такого класу було набрано 32 учні. У 2017 році в школі створено Маріїнський «казачий» клас (виключно для дівчаток).

У 2018 році **Наталія Трещева** нагороджена Почесною грамотою Загальноросійської громадської організації «Російське кадетське братство» м. Москва за ініціативу в розвитку кадетського руху, творчий підхід до організації навчально-виховного процесу, розвиток індивідуальних здібностей кадетів, виховання в них моральності, патріотизму і любові до Росії.

Ренард Кутковський, 1983 року народження, раніше був директором Артеківської спеціалізованої школи I-III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов Ялтинської міської ради. Нині – так званий «начальник Управління освіти

адміністрації міста Ялти Республіки Крим».

Виконуючи посадові обов'язки в підконтрольному окупаційній владі органі освіти, видав Наказ 193/01-05 від 08.05.2019 р. «Про проведення навчальних зборів з юнаками 10-х класів загальноосвітніх установ муніципальної освіти міського округу Ялта Республіки Крим», яким з метою виконання практичної частини програми курсу «Основи військової служби» наказав керівникам загальноосвітніх установ організувати проведення навчальних зборів з юнаками 10-х класів на базі загальноосвітніх установ у період з 27.05.2019 р. до 31.05.2019 р.

Володимир Кривошеєв, 1960 року народження, громадянин України. Закінчив Свердловське вище військово-політичне танково-артилерійське училище (1983 р.), кваліфікація – учитель історії та суспільствознавства.

На тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим, а саме у м. Джанкою та Джанкойському районі, активно сприяє мілітаризації дітей та освітнього процесу. Працюючи в так званій «муніципальній освітній установі «Школа-гімназія № 6» міста Джанкою учителем історії, суспільствознавства та основ безпеки життєдіяльності, створив в очолює місцевий осередок всеросійського дитячо-юнацького військово-патріотичного руху «Юнармія». Водночас з метою посилення розвитку військово-патріотичного руху держави-окупанта серед дітей у 2016 році заснував так званий «Центр військово-патріотичного виховання та науково-технічної творчості молоді «Сиваш»». Поєднуючи професію вчителя з роллю засновника військово-патріотичного центру та керівника місцевого осередку військово-патріотичного руху «Юнармія», створив один із

На думку Ірини Ключевої, «сьогодні багато говориться про необхідність створення умов для військово-патріотичного виховання дітей, але мало де це реалізовано на практиці, позитивним прикладом можна назвати роботу клубу «Ратники Русі». Члени клубу вже сьогодні проводять з учнями шкіл заняття з рукопашного бою, акробатики, військово-прикладних дисциплін. Хлопці, які займаються в секціях, не тільки зміцнюють спортивні навички, що знадобляться в житті, але і формують свій характер».

найпотужніших осередків мілітаризації дітей, виховання їх у дусі російського патріотизму та підготовки до служби в збройних силах держави-окупанта.

ЧИ МОЖНА ЗАХИСТИТИ ДІТЕЙ ВІД МІЛІТАРИЗАЦІЇ?

Як захистити дітей від мілітаризації та що має зробити Україна, щоб врятувати їх на окупованих територіях від мілітаризації свідомості, яку Росія проводить там протягом останніх семи років? Правозахисники переконані, що єдиного рецепту немає, але в українській політиці обов'язково мають бути присутні такі елементи:

- проведення системних моніторингових ситуацій з дотриманням прав людини на окупованих територіях;
- системний збір доказів порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права на окупованих територіях;
- підготовка тематичних повідомлень до Міжнародного кримінального суду і міжнародних організацій щодо виявлених порушень;
- збільшення обсягів незалежного інформування українського суспільства про ситуацію на окупованих територіях і на лініях розмежування відповідно до міжнародних стандартів журналістики;
- робота з адвокації доступу міжнародних моніторингових місій до Криму.

Якщо всі ці дії Україна зможе поступово втілити, то це стане величезним проривом і надасть додаткові можливості для захисту дітей та молоді – громадян України, які живуть в окупації і є прямими жертвами інформаційної агресії РФ.

ЛАСІ ШМАТКИ КРИМУ, АБО ДИКА «ПРИВАТИЗАЦІЯ»

ГОСТРЕ ПИТАННЯ

Найбільш цінні підприємства у тимчасово окупованому Криму Російська Федерація почала «продавати» першими. Російська влада та окупаційні органи влади у Криму називають ці процеси словом «приватизація», натомість українські чиновники переконані, що це «пограбування», а об'єкти є вкраденими. Загалом із 2014 року Росія «націоналізувала» в Криму близько 480 українських підприємств та організацій.

Ольга ГЕРАСИМЧУК

Ще у 2017 році українська Генпрокуратура направила інформаційні листи про незаконне привласнення Росією українського приватного і державного майна в Криму до Міжнародного кримінального суду. За словами тодішнього генпрокурора Юрія Луценка, під час розслідування кримська прокуратура отримала відомості про захоплення на території півострова понад 4 тисяч українських приватних і державних підприємств та 10 приватних володінь. Він додав, що наразі правоохоронці провели всі необхідні процедури для того, щоб оголосити «в рамках нашого законодавства це майно арештованим». Генпрокурор пояснив, що будь-яка зміна юридичного статусу цього майна буде розслідуватися згідно з українськими, а пізніше і згідно з міжнародними законами. «Сьогодні також накладено арешт на (приватне, – ред.) майно за заявами потерпілих у розмірі 1,6 мільярда гривень. І ця робота триває», – сказав тоді Ю. Луценко.

За словами нинішніх державних мужів, ці справи увійдуть до переліку успішних судових кейсів проти Російської Федерації. А ми проаналізуємо, яким чином та хто захоплює українські підприємства в Криму, хто їх купує та назвемо імена нових «власників». А на завершення пригадаємо приклад «Укрнафти», яка виграла позов проти Росії через захоплене у Криму майно.

ЗАВОД ШАМПАНСЬКИХ ВИН «НОВИЙ СВІТ»

Завод шампанських вин «Новий Світ».

Бюст Л. С. Голіцина біля входу в підвали «Масандри».

ФОТО З САЙТУ: WWW.KRYMINFO.COM.UA

У 2017 році завод шампанських вин «Новий Світ» у Криму купила структура банку «Росія» Юрія Ковальчука – давнього друга і бізнес-партнера президента РФ Володимира Путіна – ТОВ «Південний проект».

Підприємство продали практично за стартовою вартістю (1,496 млрд руб.) – за 1,550 млрд руб. У лот увійшли дев'ять земельних ділянок загальною площею понад 93,5 тис. кв. м; загальна площа розташованих на них будівель – майже 60 тис. кв. м.

На придбання заводу шампанських вин «Новий Світ» претендували два підприємства. Другим було ТОВ «Воом-Вох Інвест», зареєстроване в Москві в одному приміщенні з іще декількома десятками компаній із загальною кількістю працівників не більше 15 осіб.

Зазначається, що продаж заводу став першою великою опе-

рацією з реалізації держмайна України.

ВИНЗАВОД «МАСАНДРА»

«Масандра» є найстарішим і найбільшим винзаводом Криму – в 1998 році його колекцію він занесли в Книгу рекордів Гіннеса як найбільшу в світі. Виноробне підприємство, зазначимо, належить Мінагрополітики України. Росія «націоналізувала» підприємство (читайте – вкрала державне майно України, – ред.) після окупації півострова навесні 2014 року. «Масандру» окупанти оголосили власністю управління справами президента Росії. Проте на материковій частині України продовжує діяти концерн «Національне виробничо-аграрне об'єднання «Масандра»» (був перереєстрований у 2015 році на материковій частині України, – ред.).

До НВАО «Масандра» входить 9 заводів первинного і вторинного виноробства та 3 самостійних заводи. Головне підприємство НВАО «Масандра» – Ялтинський завод марочних вин. Станом на 2012 рік було 8 виноробних підприємств: ДП «Лівадія» (Лівадія), ДП «Гурзуф» (Гурзуф), ДП «Таврида» (Кипарисне), ДП «Алушта» (Алушта), ДП «Малоріченське» (Малоріченське), ДП «Привітне» (Привітне), ДП «Морське» (Морське), ДП «Судак» (Судак).

«Масандра» – найстаріше винне підземне сховище в Україні. Головний блок тунелів побудовано у 1897 році – це 7 тунелів завдовжки 150 метрів і завширшки 5 метрів кожен. Тунелі розходяться віялом від центральної галереї. У них завжди зберігається температура 10-12°C – найбільш прийнятна для витримки вина. До початку окупації Криму РФ виноробний комбінат «Масандра» випускав 60 марок марочних і ординарних вин. У 2006 р. вироблено 658 625 декалітрів вина, у 2009 р. – 1,5 млн декалітрів. Щорічно розливалось близько 10 мільйонів пляшок.

У 2020 році окупаційний парламент Криму схвалив включення акцій «Масандри» до переліку об'єктів, що підлягають приватизації, разом з іншими підприємствами. У грудні 2020 року стало відомо, що виноробний завод «Масандра» (100% акцій) в окупованому Росією Криму «купила» дочірня компанія банку «Росія» «Південний проект» – найбільшим акціонером банку є друг президента РФ Путіна Юрій Ковальчук. Про продаж «Масандри» повідомили на офіційному сайті РФ щодо проведення торгів. Завод продали за 73 млн доларів.

ЗАВОД МАРОЧНИХ ВИН «КОКТЕБЕЛЬ»

У січні 2021 року стало відомо, що окупаційна влада в тимчасово окупованому Росією Криму виставила на аукціон завод марочних вин «Коктебель» зі стартовою ціною 100 млн рублів, або близько \$1,4 млн. Про це повідомлялося на російському сайті розміщення інформації про проведення торгів. Там також вказано, що так зване «Міністерство майнових і земельних відносин Криму» продає нерухоме майно винзаводу – 73 об'єкти в Коктебелі, Щebetовці, Наниковому, Курортному. Торги відбулися 26 січня 2021 року.

До «аукціону» з продажу державного майна заводу мароч-

За словами тодішнього генпрокурора Юрія Луценка, під час розслідування кримська прокуратура отримала відомості про захоплення на території півострова понад 4 тисяч українських приватних і державних підприємств та 10 приватних володінь. Він додав, що наразі правоохоронці провели всі необхідні процедури для того, щоб оголосити «в рамках нашого законодавства це майно арештованим». Генпрокурор пояснив, що будь-яка зміна юридичного статусу цього майна буде розслідуватися згідно з українськими, а пізніше і згідно з міжнародними законами.

них вин «Коктебель» були допущені дві компанії та одна фізична особа. Першим претендентом виступило ТОВ «Завод марочних вин «Коктебель» – поточний орендар держмайна. Другим – санкт-петербурзька компанія «НТЦ «Кристаллкор» (основний вид діяльності – будівництво житлових і нежитлових будівель). Третім – фізична особа Андрій Шкловський (згідно з ЄДРЮО, він є засновником ТОВ «Бонусмолл» у Пермі, основним видом діяльності якого є роздрібна торгівля поза магазинами, наметами, ринками). За результатами «аукціону», завод було продано його поточному орендарю ТОВ «Завод марочних вин «Коктебель» за 110,2 млн рублів.

Як повідомляють «Крим.Реалії», ТОВ «Завод марочних вин «Коктебель» заснували в жовтні 2014 року. Компанія на 99,8% належить ТОВ «Гатчинський спиртовий завод» з Ленінградської області РФ. Підприємство належить Михайлу Якубчику, якого російські ЗМІ називають родичем директора Служби зовнішньої розвідки РФ Сергія Нарішкіна. Завод марочних вин «Коктебель» було засновано у 1879 році. Завод має власні виноградники на площі близько 1070 га та ємнісний парк не менше 5 мільйонів літрів для виробництва тихих вин і не менше 6 млн літрів – для виробництва десертних вин і портвейнів. Завод виробляє сухі, напівсухі й напівсолодкі вина, портвейни.

ФЕОДОСІЙСЬКИЙ ОПТИЧНИЙ ЗАВОД

Однак росіяни цікавлять не лише винні заводи, а й такі стратегічні об'єкти, як Феодо-

сійський оптичний завод. До 2014 року завод виготовляв мікроскопи, прожектори, лазерні прилади спостереження та далекоміри. Після окупації Криму Росією до його загального профілю додалося виробництво оптичних прицілів для танків та систем управління вогнем для бронетанкової техніки, лазерних артилерійських далекомірів і приладів розвідки.

У 2014 році російська влада Криму «націоналізувала» завод і передала його в управління так званому «Міністерству промислової політики» кримського уряду як державне унітарне підприємство. Окупацію півострова на підприємстві зустріли з радістю: фасад будівлі заводу перефарбували у кольори російського прапора й оголосили, що колектив «повертається додому».

Однак не так сталося, як гадалося – колектив стикнувся з проблемами, які спричинили порушення роботи підприємства та борги із зарплати. Частково вирішити ці проблеми вдалося після того, як він отримав замовлення від підприємств «Уралвагонзаводу». Та ситуацію це поліпшило ненадовго. У 2016-2017 роках завод працював зі збитками. Російська прокуратура Криму «вибивала» мільйонні борги із зарплати заходами реагування. В російському уряді Криму дозволили надати заводу 50 мільйонів рублів позики на рік від «Чорноморнафтогазу». 2019 року у заводу виявили понад 20 мільйонів рублів заборгованості виплат до бюджету.

Ходили чутки, що у 2017 році Феодосійський оптичний завод об'єднується з ВАТ «Ростовський оптико-механічний завод». Експерти прогнозували, що в такому разі нове оптичне підприємство стане одним із передових у Росії. Але в підсумку об'єднання ані з цим заводом, ані з «Уралвагонзаводом» так і не відбулося.

У 2018 році завод перетворили на акціонерне товариство і перепідпорядкували так званому «Міністерству майнових та земельних відносин Криму». Тепер же 100% акцій заводу перейшли до приватного власника – бізнесмена Володимира Маслова з Сімферополя. ЗМІ стверджують, що він є давнім знайомим «російського глави Криму» Сергія Аксєнова.

ВІЛЛА «МРІЯ» ТА ВІЛЛА «КСЕНІЯ»

Вілла «Мрія» — маєток початку ХХ століття в псевдомавританському стилі, пам'ятка архітектури. Вілла «Ксенія» – будинок кінця ХІХ – початку ХХ століття в стилі неobarocco. Обидві розташовані в кримському містечку Сімеїз.

Вілла «Мрія».

Вілла «Ксенія».

Фасад будівлі Феодосійського оптичного заводу.

Сучасна вілла «Мрія» – закинута усіма споруда. Як і в сусідній віллі «Ксенія», ця занедбаність принесла додаткову загадковість і ще більше додала їй специфічної привабливості: оригінальний фасад, внутрішній декор (де-не-де ще зберігся) та кричущий занепад тепер привертають увагу туристів й екскурсиводів. Негативну репутацію, ймовірно, створило те, що в літній сезон в «апартаментах» поселялися безхатченки та подорожуючі, тому орендаря

змусили облаштувати навколо вілли паркан, за яким мала би проходити реставрація будівлі, але, на жаль, споруда й далі пустує та занепадає.

У 2006 році в містечку з'явилась надія, що врешті-решт вілли відреставрують, керівники міста передали їх у власність київської фірми «Банк крові». Та виявилось, що сподівання були марними і ніхто не збирався їх реставрувати.

Після окупації Криму, в 2017 році, вілла «Мрія» разом зі сво-

єю сусідкою віллою «Ксенія» потрапила в список об'єктів реставрації в рамках федеральної цільової програми розвитку Криму. На «Мрію» виділили приблизно 40 млн рублів, але до реставрації справа не дійшла: обмежились проведенням протиаварійних робіт. «Ксенію» ж, навпаки, підготували до реставрації, на даний момент там ведуться роботи.

На початку грудня 2020 року стало відомо, що новим власником вілли «Мрія» стала московська підприємниця, яка запропонувала за особняк 90,5 млн руб. У документах «аукціону» сказано, що заволодіти старовинною віллою на Південному березі Криму побажало чотири людини. Але найбільша пропозиція – 90 519 663 рублів – надійшла від Ніни Ксенц. За відкритими джерелами, жінка є засновником зареєстрованого в Москві ТОВ «Прайм Арт» зі статутним капіталом у 10 тисяч рублів. Основний напрям діяльності фірми пов'язаний з творчістю, мистецтвом і розвагами.

УСПІШНА БОРОТЬБА «УКРНАФТИ»

У квітні 2014 року, невдовзі після окупації Криму Російською Федерацією, незаконні збройні формування РФ захопили адміністративні приміщення і 16 автозаправних станцій ПАТ «Укрнафта». Всі спроби ПАТ «Укрнафта» повернути контроль над захопленими адміністративними приміщеннями і АЗС (включно з продуктивними крамницями, обладнанням і відповідними дозволами та ліцензіями) через звернення до контрольованих державою-агресором «правоохоронних органів» виявились марними.

У жовтні 2014 року ПАТ «Укрнафта», керуючись положеннями ч. 1 ст. 9 Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій (далі – Угода), повідомило державі-агресору – Російській Федерації – про порушення прав ПАТ «Укрнафта».

Російська Федерація проігнорувала повідомлення ПАТ «Укрнафта» про наявність спору за Угодою. У зв'язку з цим, керуючись ч. 2 ст. 9 Угоди, 3 червня 2015 року ПАТ «Укрнафта» передало спір на розгляд до арбітражного суду ad hoc відповідно до Арбітражного регламенту Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ). Рішенням від 26 червня 2017 року арбітражний суд визнав наявність у нього юрисдикції розглядати спір за Угодою.

Російська Федерація оскаржила зазначене рішення до Верхов-

Однак росіяни цікавлять не лише винні заводи, а й такі стратегічні об'єкти, як Феодосійський оптичний завод. До 2014 року завод виготовляв мікроскопи, прожектори, лазерні прилади спостереження та далекоміри. Після окупації Криму Росією до його загального профілю додалося виробництво оптичних прицілів для танків та систем управління вогнем для бронетанкової техніки, лазерних артилерійських далекомірів і приладів розвідки. Окупацію півострова на підприємстві зустріли з радістю: фасад будівлі заводу перефарбували у кольори російського прапора й оголосили, що колектив «повертається додому».

ного Суду Швейцарії, але останнім рішенням від 16 жовтня 2018 року відхилив позов Російської Федерації. При цьому Верховний Суд Швейцарії погодився з арбітражним судом у тому, що ПАТ «Укрнафта» є інвестором за Угодою, а майно ПАТ «Укрнафта» на території АР Крим – інвестиціями.

12 квітня 2019 року арбітражний суд своїм рішенням стягнув з Російської Федерації на користь ПАТ «Укрнафта» 44 455 012,00 дол. США компенсації за експропріацію інвестицій ПАТ «Укрнафта» на території АР Крим, а також понад 3,5 млн дол. США арбітражних витрат. На суму компенсації згідно з рішенням арбітражного суду нараховуються відсотки, починаючи з 22 квітня 2014 року. Станом на квітень 2019 року розмір нарахованих відсотків становить понад 5,5 млн дол. США.

Як бачимо з цього короткого аналізу, стратегічні об'єкти у Криму купують росіяни або наближені до окупаційної влади люди. Місцеві князьки продають вкрадене, оскільки всі ці об'єкти належать Україні й були незаконно анексовані під час окупації.

Також нагадаємо, що США та Європейським Союзом у 2014 році було впроваджено економічні санкції щодо Росії та компаній, які продовжують співпрацювати з підприємствами окупованого Криму. Захід продовжує наполягати на тому, що Крим є частиною України. Тому українським чиновникам слід активніше працювати над питаннями повернення українського майна, накладення санкцій як на «продавців», так і на «покупців» та створення єдиного реєстру вкраденого майна. І, звісно, подавати ці справи на розгляд до міжнародних судів.

МОНІТОРИНГ ОБ'ЄКТІВ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ АР КРИМ ТА М. СЕВАСТОПОЛЯ (2014-2020 РР.)

ПАМ'ЯТКИ

Продовження

Середній бронзовий вік представлений курганами катакомбної археологічної культури (друга третина III тис. до н.е.), Інгульської катакомбної культури (рубіж III-II тис. до н.е.). Культурний шар цього часу розкрито на багатшарових поселеннях «Городище 11 км» поблизу Керчі та «Приморське Північно-Західне» у Феодосії. Епоха пізньої бронзи в Криму представлена пам'ятками зрубної, сабатинівської і білозерської культур. Зокрема, в матеріалах поселення «Лугове Північно-Західне-2» на сході Керченського півострова російськими археологами були виділені матеріали сабатинівської і білозерської культур.

Денис ЯШНИЙ,
кандидат історичних наук

Пам'ятки перехідного періоду між бронзовим віком і залізним були розкриті на поселенні «Стіна-1» (Сиваг-Кермен-Бурун) в окрузі м. Севастополь і «Тууш-3» на північ від м. Старий Крим. Середньовічні курганні поховання було розкрито в курганній групі у с. Льговське Кіровського району з похованням кіммерійського вождя, «Курган-3» групи «Фонтан-1» на заході Ленінського району зі складними кам'яними конструкціями, курган № 1 групи з 14 курганів (Аджиляр) у с. Біла Скеля Білогірського району, в якому відкрито поховання знатного половецького воїна з озброєнням.

Роботи на пам'ятках осілого населення раннього залізного віку проводилися на Керченському півострові і в міській окрузі Севастополя: комплексі сільської садиби «Манітра» з могильником на захід від Пантікалея (Керч), що функціонувала в період розквіту Боспорського царства в кінці V – початку III ст. до н.е. (збережена, маршрут залізничного виходу на міст Крим – Кубань прокладений повз пам'ятку);

Комплекс сільської садиби «Манітра» з могильником на захід від Пантікалея (Керч).

комплексі грецьких сільськогосподарських садиб «Фонтан-6» IV ст. до н.е.; кургані «Госпітальний» з похованнями представників боспорської знаті другої половини IV ст. до н.е.; поселенні «Госпіталь І»; середньому шарі багатшарового «Городища 11-й кілометр» (Ленінський район) з двома могильниками «Олександрівські Скелі» 1 і 2, залишеними його населенням; кургані групи «Цементна Слобідка», один з яких – № 4 перенесено до комплексу «Керченська фортеця».

Пам'ятки римського часу розкриті також на території міської округи Севастополя, в долині річки Бельбек. Це поселення «Фронтоне-2», комплекс поселень біля об'єкта «Стіна-2», а також могильник «Фронтоне-3». У 2018 році також був повністю розкопаний безкурганний могильник «Фронтоне-3» в Нахімовському районі Севастополя, який датується кінцем I – кінцем IV ст. н.е.

Пам'ятки доби Золотої Орди розкопані в центральній та південно-східній частині Криму: садиба XIV століття «Перлина» в окрузі Старого Криму, де знайдено колекцію імпортного поливного посуду, виготовленого в різних центрах, від Іспанії до Персії і Китаю; комплекс «Кош-Кую» загальною площею до 25 га на захід від Керчі.

Деякі з розкопаних середньовічних поселень проіснували до середини XX ст., а селище Агібель Ленінського району існує й досі під назвою Лугове. На його північно-західній околиці було розкопано ділянку поселення періоду Кримського ханства і Нового часу («Лугове Північно-Західне-1»). Ще на одному з таких об'єктів – Аргін («Ленінське-7») – було розкрито залишки поштової станції XIX ст.

Херсонес Таврійський.

Знайдений під час робіт на об'єкті культурної спадщини «Форт Меншиков» унікальний кам'яний колодязь з арковою конструкцією, м. Севастополь, 2019 р.

При багатьох поселеннях періоду Кримського ханства і Нового часу були виявлені могильники, наприклад, Кирк-Азізлер на північній околиці Бахчисарая. Це був аристократичний некрополь столиці Кримського ханства, він проіснував до 1920-х років. Проведені розкопки виявили поховання за мусульманським обрядом і залишки надгробків, найдавніший з яких

датований XIV ст.; могильник кінця XIII – початку XVIII ст. залишеного жителями села Су-Баш розкопано у Кіровському районі. Відкрито середньовічні поховання (понад 1000) поруч із курганом № 1 курганної групи «Технопарк» у Бахчисарайському районі – два неглибоких рівчаки, заповнені скинутими обезголовленими чоловічими скелетами. На деяких з них

Одним із найбільших проєктів, який реалізувався на території окупованого Севастополя у 2018-2019 роках, було будівництво т. зв. «музейно-оперного комплексу» на місі Кришталевиї. Складністю моніторингу цього об'єкта є майже повна відсутність документального супроводу, окрім рішень т. зв. «Управління охорони об'єктів культурної спадщини» м. Севастополь про постановку на облік ОКС, які було виявлено під час робіт. Причиною відсутності документів є механізм фінансування реалізації проєкту – не за рахунок державних коштів РФ, а через Фонд «Возрождение». Тому проведення закупівлі через ресурс «Держзакупівлі РФ» не відбувалося.

є сліди поранень. Тут же знайдено два наконечники стріл XI-XIII ст.

* * *

Найбільш пізні з розкопаних пам'яток (середина XIX – початок XX ст.) – табори російських військ. Перший – на північній стороні Севастополя, по дорозі до Бахчисарая, залишки житлових і господарських бараків та стаціонарних наметів, офіцерських землянок й інших табірних споруд. Другий табір відкрито на північному заході Керчі⁹.

Першим великим будівельним проєктом РФ в окупованому Севастополі стало зведення «Севастопольської ПГУ-ТЕС», розкриття об'єктів археології проводилося як на місці будівництва самої станції, так і в місті під час роботи з прокладання мереж. У 2016 році Міністерством культури РФ було видано дозволу на проведення «розвідок зі здійсненням локальних земляних робіт»¹⁰ у м. Севастополь. Результати цих досліджень, якщо вони були, – не опубліковані.

Одним із найбільших проєктів, який реалізувався на території окупованого Севастополя у 2018-2019 роках, було будівництво т. зв. «музейно-оперного комплексу» на місі Кришталевиї. Складністю моніторингу цього об'єкта є майже повна відсутність документального супроводу, окрім рішень т. зв. «Управління охорони об'єктів культурної спадщини» м. Севастополь про

ВОЄННІ ДІЇ У ПІВНІЧНІЙ ТАВРІЇ

ЯК ЦЕ БУЛО...

Стан справ в УНР у той час був суперечливим. На її території йшло протистояння багатьох політичних сил – денікінців, петлюрівців, більшовиків, махновців та інших селянських загонів. Головний отаман Директорії С. Петлюра спочатку прагнув досягти угоди з А. Денікіним. Але дотримання Денікіним незмінного курсу на відновлення «єдиної та неподільної Росії» вже вкотре призвело до ворожнечі між його військами та збройними силами Петлюри. Н. Махно теж почав вести бойові дії не тільки з більшовиками, а й з військами як Денікіна, так і Петлюри. Подібна ворожнеча призвела до того, що антибільшовицькі сили боролися між собою, що послаблювало й виснажувало їх.

Тетяна БИКОВА,
к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Тому більшовики отримали час і можливість для переформування своїх військ та початку широкого наступу на територію України. Ще на початку липня 1919 р. більшовики оголосили загальну мобілізацію робітників та селян у Червону армію. До її лав забирали всіх юнаків з 18-19 років. Протягом літа – осені 1919 р. Червона армія кілька разів намагалася здійснити наступ на Україну та Крим.

Цим намаганням сприяв тяжкий стан на півострові. Через виснаження і голод у кримських містах почали виникати епідемії. У серпні

Оголошення Добровольчої армії до населення в Феодосії, липень 1919 р.

1919 р. в Криму на холеру захворіло 68 осіб (43 з них – померло), у вересні з'явилися випадки захворювання на різні види тифу¹.

зросли. З наведеної нижче таблиці можна побачити, якою була у жовтні 1919 р. вартість продуктів першої необхідності²:

Товар	Ціна (в руб.)
Хліб білий	5 за фунт
М'ясо	20 за фунт
Масло тваринне	150 за фунт
Олія соняшникова	45 за фунт
Молоко	18-20 за кварту
Цукор	65 за фунт
Сірки	4 за коробку
Курки	50 за фунт
Черевки жіночі	3 250 за пару
Сукно	1 500 за аршин
Чоботи	5 500 за пару

Згідно з домовленостями між Добровольчою армією та Антантою, після початку управління Кримом Денікіним розпочалося постачання до країн Антанти продовольчих товарів. Це призвело до того, що ціни на продукти харчування різко

Подібний стан справ спричиняв зростання невдоволення серед населення, що сприяло полегшенню завдання більшовицького підпілля. Наприкінці 1919 р. в Криму було створено об'єднану більшовицьку підпільну ор-

У середині листопада майже весь Крим був охоплений хвилею повстань. 13 грудня начальник Таврійської губернської карно-розшукової управи полковник Астраханцев повідомляв таврійському губернатору про активізацію діяльності підпільних організацій. Він так описував стан справ у Севастополі: «У Севастополі є кілька більшовицьких організацій, які, використовуючи тимчасові невдачі на фронті, намагаються зв'язатися з сільськими партійними осередками для спільної підготовки до збройного повстання».

ганізацію, до якої увійшли групи з усіх міст півострова. Ця організація почала створювати нові партизанські загони для підриву мостів та руйнування доріг³.

Після провалу походу А. Денікіна на Москву влітку 1919 р. та низки великих поразок його військ біля Одеси, Новоросійська та в Північній Таврії восени 1919 р. Червона армія впритул підійшла до Криму. 9 листопада ЦК КП(б)У надіслав підпільним парткомам та ревкомам директиву, де йшлося про необхідність масового виступу партизан, який мав полегшити наступ більшовицької армії⁴. Для об'єднання дій усіх організацій було створено Кримський обласний військово-революційний комітет на чолі з секретарем Кримського обкому С. Бабаханом⁵. Крім нього, до комітету увійшли С. Просмушкін (Спер), Б. Горелік, О. Бунаков і А. Федорова⁶.

У середині листопада майже весь Крим був охоплений хвилею повстань. 13 грудня начальник Таврійської губернської карно-розшукової управи полковник Астраханцев повідомляв таврійському губернатору про активізацію діяльності підпільних організацій. Він так описував стан справ у Севастополі: «У Севастополі є кілька більшовицьких організацій, які, використовуючи тимчасові невдачі на фронті, намагаються зв'язатися з сільськими партійними осередками для спільної підготовки до збройного повстання».

ві невдачі на фронті, намагаються зв'язатися з сільськими партійними осередками для спільної підготовки до збройного повстання»⁷.

У цей час Червона армія вела в Північній Таврії успішні бої. Перспектива того, що невдовзі в Криму буде встановлено радянську владу, здавалася близькою. 20 грудня 1919 р. ЦК РКП(б) ухвалив постанову, в якій зазначалося: «У світлі майбутнього звільнення і відновлення Кримської республіки доручити комісії у складі Д. Ульянова, Ю. Гавена та Максимовського відібрати політпрацівників для Криму та підготувати тези про завдання партії і радянської влади в Криму»⁸. До півострова було надіслано чергову групу партійних активістів⁹. Разом з «активістами» ЦК РКП(б) передав 250 тис. руб. для організації підпільної типографії¹⁰.

- 1 Надинский П.Н. Очерки по истории Крыма. – Ч. 2. – Симферополь, 1957. – С. 202.
- 2 Бунегин М.Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917-1920 гг.). – Симферополь, 1927. – С. 274.
- 3 Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. – Симферополь, 1957. – С. 213.
- 4 Хроника революционных событий в Крыму. 1917-1920 гг. – Симферополь, 1969. – С. 145.
- 5 Очерки истории Крымской областной партийной организации / Под ред. И. Чирвы, М. Акулова, В. Арбузова и др. – Симферополь, 1981. – С. 84.
- 6 Борьба большевиков за упрочение Советской власти, восстановление и развитие народного хозяйства в Крыму. – Симферополь, 1958. – С. 93.
- 7 Борьба за Советскую власть в Крыму. Сборник документов и материалов. – В 2-х томах. – Т. 2. Май 1918 г. – Ноябрь 1920 г. – Симферополь, 1961. – С. 224-226.
- 8 Очерки истории Крымской областной партийной организации. – С. 86.
- 9 Хроника революционных событий в Крыму. – С. 148.
- 10 Чирва И.С. Крым революционный. Историко-партийные очерки. – К., 1963. – С. 118.

НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ» ДРУКУЮТЬСЯ ІНФОРМАЦІЙНІ ТА АНАЛІТИЧНІ СТАТТІ, РОЗМІЩЕНІ НА САЙТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГЕНЦІЇ «ГОЛОС КРИМУ» [HTTP://VOICESCRIMEA.COM.UA/](http://VOICESCRIMEA.COM.UA/) – ОФІЦІЙНОГО КРИМСЬКОГО МЕДІА ПАРТНЕРА.

ЦЕЙ НОМЕР ГАЗЕТИ «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ» ВИДАЄТЬСЯ В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ «УКРАЇНО, НЕ ЗАБУВАЙ! КРИМ В ОКУПАЦІЇ!» ЗА ПІДТРИМКИ ФОНДУ РОЗВИТКУ ЗМІ ПОСОЛЬСТВА США В УКРАЇНІ (05 ЧЕРВНЯ 2020 РОКУ – 05 КВІТНЯ 2021 РОКУ).

У НАСТУПНОМУ ЧИСЛІ «КРИМСЬКОЇ СВІТЛИЦІ»

АВАДЦЯТЬ СТОЛІТЬ ПІД ЗНАКОМ МЕНОРИ

На околиці цього міста розташовані величні руїни, що колись були зображені на купюрі в одну гривню. А зображена на ній базиліка, в якій хрестився київський князь Володимир, ще за 500 років до хрещення князя була єврейською синагогою. На її вапнякових плитах збереглися графіті грецькою та давньоєврейською мовами з єврейськими іменами та плита з зображенням менори, шофару (рогу-сурми), етрогу й лулаву. Звісно, йдеться про Херсонес. Будівля з однієї гривні – найдавніша синагога на теренах колишнього СРСР, рештки якої збереглися до нашого часу. На думку дослідників, ця споруда стала християнською церквою наприкінці IV чи в V ст., у часи, коли місто належало візантійцям. Цікаву розповідь про історію севастопольських євреїв і караїмів читайте у наступному нашому номері.

ГАЗЕТА «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ»

Всеукраїнська літературно-художня і публіцистична газета Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 23715-13555Р від 06.02.2019 р.

Засновники
Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка
Громадська організація "Кримський центр ділового та культурного співробітництва "Український дім"

Видавець
ТОВ "Видавничий дім "Українська культура"
Юридична адреса
Видавця: 03040, м. Київ, вул. Васильківська, 1
Директор
Євген БУКЕТ
Головний редактор
Андрій ШЕКУН
Дизайн та верстка
В'ячеслав ЮРЧЕНКО

Надруковано:
ФОП Хісамдінов А. Ю.
Редакція не завжди поділяє думки авторів публікацій, відповідальність за достовірність фактів несуть автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються. Редакція залишає за собою право скорочувати публікації і виправляти мову. Зміст газети поширюється на умовах ліцензії CC BY 3.0, якщо відсутні інші вказівки.

Передплата на газету
Передплатна ціна на 2021 р.: на 6 місяців - 224,64 грн; на рік - 449,28 грн.

У передплатній ціні враховано вартість доставки до вашої поштової скриньки і вартість оформлення абонементу.

Передплатний індекс

90269
Наклад 1000 прим.
Ціна договірна

